

УДК 378.091.12.011.3-051:[316.74:81]

Баланюк В. С.
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ТА МОВНА ОСОБИСТІТЬ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ФАКТОРИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті охарактеризовано вплив мови на суспільство і суспільства на мову; визначено характеристики мовної особистості; виявлено вплив трансформаційних змін на соціокультурне та мовне середовище; розкрито вплив адаптації особистості до змін мовного середовища; зроблено аналіз психолого-педагогічних досліджень проблеми соціокультурних факторів та описано їхній взаємозв'язок з підготовкою майбутніх фахівців.

***Ключові слова:** мовне середовище, мовна особистість, соціокультурні фактори, соціальні комунікації, світоглядні позиції.*

Визначальним завданням вищої школи є підготовка конкурентоспроможних фахівців, які володіють арсеналом професійних теоретичних знань та практичних навичок і вмінь. Мовна особистість – це особистість, охарактеризована з боку впливу належної їй мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. В умовах соціально-культурної трансформації суспільства слід надавати особливої уваги специфіці тезаурусу і мовної практики нових соціальних груп, їх перетворенням у традиційні класи та групи з врахуванням флуктуації мовного середовища, його інтегруючих та дезінтегруючих тенденцій. Принцип діяльності як джерела походження різноманітних продуктів культури і форм суспільного життя відіграв важливу методологічну роль у становленні і розвитку деяких соціальних наук наприклад, мовознавства, психології, етнографії. Як суспільство впливає на мову через особистість, так і мова завжди впливає на суспільство через діяльність особистості, сприяє налагодженню соціокультурних зв'язків. Необхідність уточнити соціокультурні особливості мовної особистості майбутнього вчителя та розвиток міжкультурного спілкування студентів через принцип діалогу культур зумовлює актуальність цієї статті.

***Мета статті** – ґрунтовно проаналізувати поняття “мовна особистість” та “мовне середовище”. Виходячи з цього, можемо виділити такі завдання:*

- розглянути вплив мови на суспільство і суспільства на мову.*
- вивчити характеристики мовної особистості.*
- виявити вплив трансформаційних змін на соціокультурне та мовне*

середовище.

– дослідити адаптацію особистості до змін мовного середовища.

Звертаючись до означеної проблеми, вчені прагнуть досліджувати взаємний детермінізм соціальних, культурних і мовних факторів у суспільстві, аналізуючи ті чи інші кореляції між соціокультурними і мовними структурами на широкому географічному й історичному просторі [1; 2; 3; 8; 10; 13]. На жаль, українські вчені здебільшого обходять це питання, віддаючи перевагу розглядові впливу та взаємодії соціальних і культурних підстав на трансформацію суспільства [5; 7; 15]. Тільки В. Іванишин та Я. Радевич-Вінницький приділили увагу дослідженню спільного впливу соціокультурних і мовних особливостей на зміни українського суспільства [11]. Однак вони не обговорюють мовну особистість і мовне середовище як поняття.

Соціокультурні трансформації сучасної цивілізації спричинили багато дискусій у різних сферах суспільного життя. Дискусій не unikнула також національна освіта, у якій відображаються як позитивні, так і негативні наслідки сучасних трансформацій. Національна освіта опинилася між випробуваннями, які їй підготували сучасність та майбутнє. У цій ситуації проблема професії викладача знову стає предметом особливого зацікавлення різних осіб: суспільних політиків, педєутологів, батьків та ін., а також самих викладачів, оскільки основна роль у реалізації освітніх завдань належить викладачеві. Особливо багато уваги приділяється у різних дискусіях проблематиці образу викладача в добу прийдешніх культурних змін. Це зацікавлення, з одного боку, свідчить про важливість прийнятої проблематики, а з другого – про її складність.

Духовна діяльність людей не має будь-яких специфічних, породжених власне нею і тільки в її межах використовуваних інструментальних засобів. Весь арсенал цих засобів людина одержує від перетворювального і комунікативного видів діяльності [4, с. 122-124]. Способи оперування цими неспецифічними засобами дуже своєрідні і стають вагомим внеском у технологічний шар культури. Маються на увазі ті механізми духовної діяльності людей, які часто називають культурою мислення і культурою почуттів. Здатність до розвинутого мислення властива всім людям. Проте жодному вона не дається у готовому вигляді. Розвиток і збагачення мислення людей завжди прямо залежать від різнобічності і змістовності їх праці, від багатства зв'язків і відносин, у які вони вступають. Пізнавальна та ціннісна інформація втілюється, перш за все, у мові, а потім і в інших системах знаків, тобто передається саме тими способами, які породжуються потребами суспільства. Це зрозуміло, тому що колективний характер усієї людської діяльності зумовлює необхідність узагальнення здобутків духовного виробництва [15, с. 132-134]. Мислення – це також

історичне явище, яке передбачає спадковість набутих від покоління до покоління знань, а отже, можливість їх фіксації засобами мови, з якою мислення знаходиться у нерозривному зв'язку. Мислення окремої людини всебічно опосередковано розвитком мислення всього людства. Таким чином, мислення сучасної людини є також продуктом суспільно-історичного процесу.

Історія розвитку і соціальна структура різних суспільств безпосередньо відбиваються на способах мислення індивідумів, що належать конкретному суспільству. Формування особистості викладача-вихователя потрібно розглядати, беручи до уваги психологічні, педагогічні і суспільні аспекти. *Психологічні* аспекти будуть стосуватися особистої значимості викладача та його ставлення до власної особистості, *педагогічні* аспекти – ставлення викладача до учнів, *соціологічні* – ставлення викладача до суспільства. Якщо вплив культури на мову цілком очевидний і різнобарвний, то питання про зворотний вплив – мови на культуру – залишається відкритим. У науках про людину ще не знайдено підходів, які б дозволили відкрити найглибші внутрішні джерела людської культури, простежити вплив соціокультурних факторів на формування, розвиток і адаптацію особистості. Наприклад, ми не цілком усвідомлюємо, наскільки той культурний світ, що людина створила навколо себе, визначений її фізичними і психічними можливостями. А соціокультурні можливості людини настільки різноманітні, що щораз при дослідженні їх породжують питань більше, ніж відповідей. До таких, наприклад, належить проблема впливу соціокультурних факторів на зміни мовного середовища, мовної ситуації в суспільстві [7, с. 132-133].

Наразі постійно відбувається процес інтеграції, адаптації особистості і мови залежно від соціально-лінгвістичної ситуації і типу мови, про яку йдеться. Тому є підстави в науковому аналізі розглянути цю взаємодію (і навіть єдність) шляхом акцентуації мовного в особистості, а саму особистість розглядати як мовну особистість з можливими її варіаціями “етно-мовної особистості”, “культурно-мовної особистості” тощо.

Мовна особистість – це система, яка виникає в суспільстві і розвивається, ґрунтуючись на здатності вираження і закріплення соціальних відносин і взаємодій; вона – умова і продукт культури. На специфіці мислення індивідів відбиваються всі конкретні особливості того суспільства, у якому вони існують: економічна і соціальна структура суспільства, певні способи соціальної регуляції, особливості побуту, соціальна система розумових якостей та рис характеру, що ціняться у даному суспільстві й одержуються у процесі виховання та освіти. Тому правомірно розглядати мислення людини, яка належить до конкретного суспільства, і як продукт суспільно-історичного процесу розвитку цього

суспільства. За допомогою соціальної особистості регулюються соціальні відносини, зберігається історична і культурна пам'ять народів [5, с. 113-112]. Діяльність мовної особистості повинна задовольняти таким соціальним регулятивам, як принцип співпраці, інформативна адекватність ситуації, інтеграція та адаптація до ціннісно-нормативної системи суспільства, відповідність варіативності суспільних відносин.

Останні роки відносяться до періоду, де точилися живі дискусії щодо напряму змін в освіті як інституті серед осіб, які не пов'язані безпосередньо із навчальним процесом. Згадуючи про школу, що зазнає реформування, ми маємо на увазі впровадження окремих змін системи освіти, які б дали змогу виховати сучасну людину, приготувати до прийняття окремих відповідальних завдань у мінливій шкільній реальності, до вміння робити правильний вибір, правильно користуватися доробками світової культури і найновіших здобутків науки. Структура навчального процесу, до якої входять інші вчителі та учні мінливої шкільної реальності, підноситься до різних стосунків і реляції, яка відбувається між учасниками і компонентами цього процесу.

В результаті прямого зв'язку мови з різними аспектами суспільного життя у словнику, як у дзеркалі, відображається життя кожного народу, його історія, зв'язок з іншими народами. Кожне слово виступає свідком, пам'ятником історичних змін і подій. Історія кожної окремої мови невід'ємна від історії народу, що ним володіє.

За допомогою мови виражаються не тільки досягнення людської думки, але і почуття, бажання, прагнення, воля людей. І як засіб спілкування, і як знаряддя мислення, мова дає можливість виражати свої думки і розуміти думки іншої людини, поєднувати пізнавальні зусилля окремих людей і народів у єдине ціле. Людина, яка не може безпосередньо пізнати все на світі, одержує у мові, тобто непрямим шляхом (опосередковано) найбагатше джерело вражень, знань, досвіду [5, с. 131-132].

Вищенаведені положення можна розглядати як спробу стислого філософського обґрунтування доцільності використання соціокультурно орієнтованих методик у навчанні іноземним мовам. Викладачам, які використовують такі методики, слід враховувати і той факт, що єдність мови і мислення знаходить свій прояв не тільки у зв'язку між різними сторонами слова, але й у співвідношенні логіки і граматики. Науки, які вивчають це співвідношення, – мовознавство, логіка, психологія та інші, – показують, що система категорій логіки, як правило, завжди відповідає системі граматичних категорій і що, навпаки, граматична структура мови відповідає логічній структурі думок. Будь-яка логічна форма не може бути виражена інакше, ніж мовними граматичними засобами. Наприклад, логічні категорії суб'єкта і предиката знаходять своє звичайне вираження у підметі і

присудку, які є обов'язковими елементами всіх існуючих мов. Однозначне відбиття певних логічних формул у конкретних словах, словосполученнях та реченнях роблять граматику прямим показником успіхів людського мислення.

Введене в науковий обіг В. Махіновим [9] поняття “мовна особистість” передбачає розгляд його мовної складової як системно-культурного “ферменту” та механізму її розвитку і як особистісно-формуючого ансамблю, того, як характер освоєння мовної культури впливає на особистісні та соціальні якості людини.

Мовна особистість – це, власне, особистість, охарактеризована з боку впливу засвоєної нею мовної культури на її особистісні якості та соціально-культурну ефективність її діяльності як суб'єкта суспільних відносин. Цій особистості, за її функціональною природою, мають бути притаманні якості-характеристики, здатні позитивно впливати на процес соціально-культурної трансформації [2, с. 12-13]. Зокрема, виділимо такі з них:

– мовна відкритість і доступність – націленість на спілкування і прагнення передати ідеї і цінності іншим соціальним агентам;

– соціально-діяльна спрямованість, пов'язана з інтенсивністю трансформаційних процесів і забезпеченням необхідної динаміки особистісних змін;

– адаптивно-акумуляюча характеристика як мовний механізм забезпечення пристосування до умов суспільства, що трансформується;

– соціально-культурна пізнавальна мотивація, що пов'язується з прагненням “розкодувати” світ і сформуванню його індивідуальну мовну модель;

– мисленнєва індивідуалізація світу як особистісно-мовна стимуляція пізнання та формування стилю мислення, який відповідає специфіці духовного світу мовної особистості;

– культурно-репрезентативна (в чомусь демонстративна) якісна визначеність мовної особистості, яка знаходить вияв в утвердженні своєї етнічно-національної та культурно-групової приналежності й вираженні її в різному стилі мовлення в різних соціальних сферах (політиці, моралі тощо);

– естетико-мовний профіль особистості як цілісний вияв її буття у світі, утвердження її особистісного естетичного світу.

І особливо важливо підкреслити зв'язок мовної особистості, яка, як за своєю природою, так і соціально-функціонально, пов'язана з ментальністю. Викладачам іноземних мов у процесі організації навчання обов'язково слід пам'ятати, що мова втілює в собі і виражає всю суму суспільних зв'язків “природних” носіїв мови. У такому підході, очевидно, закладено величезні психодідактичні можливості. Цим і пояснюється, з одного боку, популярність методик з орієнтацією на соціокультурний контекст

життєдіяльності їх основних носіїв і, з другого, – дійсна продуктивність цих методик, що виражається у більш успішному засвоєнні іноземних мов тими, хто їх вивчає.

Мовна особистість за допомогою базисного елемента культури (мови) нагромаджує, зберігає і передає соціальний досвід від одного покоління до іншого за допомогою сенсорно-життєвих орієнтирів. Як зазначає Ф. де Соссюр, “значимість – цінність будь-якого слова визначається всім, що з ним пов’язано” [7, с. 138], а тому реальний зміст мовного світу особистості залежить від тієї ієрархії цінностей, якою вона керується у своєму житті.

Оглянувши професійні, соціокультурні, лінгвістичні та психологічні аспекти професійного міжкультурного спілкування студентів, ми дійшли висновку, що умови здійснення професійної діяльності вітчизняними та англomовними спеціалістами багато в чому відрізняються, що виражається у використанні специфічної термінології, без еквівалентної лексики, і навіть у способі професійного мислення. Отже, навчання студентів іноземним мовам, безсумнівно, повинно спиратися на діалог правових культур країни рідної та іноземної мови.

Деякі педагоги вважають, що нині з появою новітніх соціальних комунікацій виявилась необхідність у розробці більш гнучкої моделі формування високодуховної людини у порівнянні з жорсткими схемами прагматизму і позитивізму. Створення такої моделі є можливим завдяки поєднанню прагматизму і позитивізму з екзистенціальною феноменологічною філософією. З цією метою філософи і педагоги Заходу допустили розширення дослідницького горизонту і теоретико-пізнавальних можливостей філософії виховання за рахунок взаємозбагачення ідеями різних філософських концепцій. Вони запропонували нову філософську та соціальну концепцію, у якій людина розглядається як “недостатньо досконала істота”, через що її головною ознакою є відкритість світові. Саме ця ознака виступає фундаментальною передумовою для всієї багатогранної людської діяльності, включно загальноосвітнє навчання та соціальну комунікацію. Доцільність і необхідність соціокультурної підготовки полягає у доповненні цієї недосконалості людини через її внутрішню культуру. Концепція недостатньо досконалої людини набуває характеру всезагальності і стає вихідним положенням для розробки нової парадигми виховання. Тому стратегічна концепція соціального розвитку ФРН з середини 60-х років спрямована на створення суспільства високої продуктивності праці, що ґрунтується на кооперації всіх суспільних класів і груп за допомогою соціальних комунікацій [10, с. 126-127]. У реалізації цієї настанови вирішального значення набув новий характер навчання і виховання, що досягається завдяки впровадженню неавторитарних

концепцій, серед яких слід назвати концепцію педагогічної взаємодії, співпраці, співтворчості. У цьому зв'язку педагогічна наука одержала державне замовлення – розробити і реалізувати на практиці концепцію “соціального навчання”. Перед навчально-виховними закладами постало завдання забезпечити оптимальний безконфліктний розвиток особистості, сформувати у неї уміння взаємодії, налагодження позитивних взаємовідносин у соціальній групі. Гносеологічне коріння цієї концепції слід відшукувати у дослідженні категорії соціокультурного спілкування, значущості емоційного і духовного в людині, морально і естетично досконалого відношення між людьми.

Відомо, що на початку ХХ століття ідея спілкування стала важливою проблемою соціального життя і культури. Серед філософів, які зробили внесок у розвиток проблеми спілкування, а отже і педагогіки взаємодії, слід назвати М. Хайдеггера (1889-1996 рр.), К. Ясперса (1883–1969 рр.), М. Бубера (1878–1965 рр.). Проблема порозуміння, відкритості, діалогу культур постають у К. Ясперса як життєва необхідність. Найбільш детально проблема спілкування розглядається у працях Бубера, одного з найбільших прибічників “діалогічного принципу”. Бубер спирається на положення Л. Фейербаха про те, що людська сутність проявляється лише у спілкуванні, у єдності, яка спирається на реальні відмінності між “Я” і “Ти” [5, с. 132-134]. Саме філософія спілкування виступає найбільш ефективним теоретичним обґрунтуванням і процесу соціокультурної взаємодії. У результаті спілкування відбувається не просто обмін ідеями, думками, а перетворення стану кожного учасника в їх спільне надбання, спільний здобуток – соціокультурний досвід. Перспективу дослідження ми вбачаємо у розробці комплексу вправ на основі описаних соціокультурних особливостей професійної діяльності українських і англомовних спеціалістів. Вправи, побудовані з урахуванням принципу діалогу вітчизняної і зарубіжної соціокультур, сприятимуть, на нашу думку, формуванню у майбутніх вчителів навичок і вмінь професійного міжкультурного спілкування.

Отже, виходячи з особливостей професійної діяльності майбутніх вчителів, які полягають в організації навчально-виховного простору та безпосередньому впливі на формування особистості вихованця, можна зазначити, що особливості світоглядних позицій людини та рівень її емоційної культури мають значну вагу в професійній готовності майбутнього вихователя та існують у тісному взаємозв'язку. На підставі аналізу психолого-педагогічної літератури, ми вбачаємо потребу в необхідності проведення подальшого дослідження щодо вивчення зазначеної проблеми, визначення ефективних напрямів роботи зі студентами.

Використана література :

1. Болсун С. В. Вчительські манери: сутність та вимоги до них / С. В. Болсун // Рідна школа. – 2001. – № 8. – С. 48-64.
2. Бордовская Н. В. Педагогика : учебник для вузов / Н. В. Бордовская, А. А. Реан. – СПб. : Питер, 2001. – 304 с.
3. Бориско Н. Б. Социально-психологические предпосылки формирования лингвосоциокультурной компетенции / Н. Б. Бориско // Иностранные языки. – 2005. – № 3. – С. 53–55.
4. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2001. – 576 с.
5. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества (1830–1835) / В. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984. – 344 с.
6. Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Дейк. – М. Прогресс, 1999. – 312 с.
7. Іванишин В. Мова і нація / В. Іванишин, Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич, 1994. – С. 153–185.
8. Карпенко Ю. А. Потебня А. – зачинатель українського народознавства / Ю. А. Карпенко // Філософська і соціологічна думка. – 1995. – № 1–2.
9. Махінов В. М. Теоретичні засади формування мовної особистості в історії розвитку європейського соціокультурного освітнього простору (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / В. М. Махінов ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2013. – 40 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 613 с.
11. Сепир Э. Коммуникация / Сепир Э. // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М. : Прогресс, 1993. – 656 с.
12. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество / П. Сорокин ; общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Соколова : пер. с англ. – М. : Политиздат, 1992. – 543 с.
13. Соссюр Ф. Труды по языкознанию / Ф. Соссюр / аер. с франц. яз. под ред. А. А. Холодовича ; ред. М. А. Оборина ; предисл. проф. Н. С. Чемоданова. — М. : Прогресс, 1977. — 696 с.
14. Сысоев П. В. Языковое образование: что это такое? / П. В. Сысоев // Иностранные языки в школе. – 2006. – №4. – С. 5-11.
15. Швейцер А. Д. Введение в социолингвистику / А. Д. Швейцер, Л. Б. Никольский. – М. : Высшая школа, 1978. – С. 264.

БАЛАНЮК В. С. Языковая среда и языковая личность: социокультурные факторы подготовки будущих учителей.

В статье охарактеризовано влияние языка на общество и общества на язык; определены характеристики языковой личности; выявлено влияние трансформационных изменений на социокультурную и языковую среду; раскрыто влияние адаптации личности к изменениям языковой среды; сделан анализ психолого-педагогических исследований проблемы социокультурных факторов и описана их взаимосвязь с подготовкой будущих специалистов.

Ключевые слова: *языковая среда, языковая личность, социокультурные факторы, социальные коммуникации, мировоззренческие позиции.*

BALANYUK V. S. Linguistically diverse backgrounds and language personality: sociocultural factors training of future teachers.

The article described the impact of language on society and society on the language; The characteristics of the language of the person; revealed the influence of transformational change in the socio-cultural and linguistic environment; discloses the impact of adaptation of the individual to change the language environment; made an analysis of psychological and educational research problems of sociocultural factors and describe their relationship to the preparation of future specialists.

Keywords: *language environment, language personality, socio-cultural factors, social communication and ideological positions.*